

ilahiyat akademi

Sayı: 20, 2024, 219-241.

Issue: 20, 2024, 219-241.

Mütevâtir Haber ile Hadis İlmi Arasındaki Bağ

The Connection Between Mutawâtir Reports and the Science of Hadîth

İbrahim Gökçe

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.
Asst Prof., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Hadith. Çanakkale, Türkiye.
igke33@gmail.com | ORCID: [0000-0002-0434-763X](https://orcid.org/0000-0002-0434-763X) | ROR ID: [05rsv8p09](https://ror.org/05rsv8p09)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

15 Temmuz 2024 15 July 2024

Kabul Tarihi Date Accepted

13 Ekim 2024 13 October 2024

Yayın Tarihi Date Published

26 Aralık 2024 26 December 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin
İntihal tespit edilmemiştir. software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve It is declared that scientific and ethical principles
etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm have been followed while carrying out and writing
çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur this study and that all the sources used have been
(İbrahim Gökçe). properly cited (İbrahim Gökçe).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atıf/ Cite as

İbrahim, Gökçe. "Mütevâtir Haber ile Hadis İlmi Arasındaki Bağ". *İlahiyat Akademi* 20 (Aralık 2024), 219-241. DOI: [10.52886/ilak.1516404](https://doi.org/10.52886/ilak.1516404)

İbrahim, Gökçe. "The Connection Between Mutawâtir Reports and the Science of Hadîth". *Theological Academia* 20 (December 2024), 219-241. DOI: [10.52886/ilak.1516404](https://doi.org/10.52886/ilak.1516404)

Öz

Rivâyetler, geçmişten geleceğe kurulan bilgi köprüleridir. Dünya var olduğu günden beri insanlar geçmişleriyle bu köprüler aracılığı ile bağ kurmuşlar; medeniyetlerinden, kültürlerinden, kökenlerinden ve dinî değerlerinden bu bağ sayesinde haberdar olmuşlardır. İslâm dini başta olmak üzere kadim dinlerin sonraki nesillere yazılı ve sözlü aktarımı düşünüldüğünde haber ve rivâyetin var ettiği bu bağın önemi daha iyi anlaşılacaktır. İnsanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan haber olgusu, İslâmî ilimler içinde aktarılış biçimi, bilgi değeri gibi kriterlere göre farklı tasnif ve taksimlere tabi tutulmuştur. Bu tasnif ve taksimler içinde haberlerin mütevâtir ve âhâd olarak iki kısımdan oluştuğu kabulü daha fazla benimsenmiştir. Bununla birlikte her iki kavram hakkında “varlıkları, şartları ve delil kabul edilme durumları” gibi konularda geçmişten günümüze devam eden yoğun tartışmalar da yaşanmıştır. Bu bağlamda özellikle müteahhir dönem hadis tarihinde âhâd ve mütevâtir haber üzerine kavramsal tartışmalar yapıldığı bilinmektedir. Çalışmamız bu tartışmalardan biri olan mütevâtirin hadis ilminin konusu olmadığı, fıkıh ilminden alındığı iddiasını ve bu iddianın gerekçelerini araştırmayı hedeflemektedir. Çalışma esnasında, tartışmanın mütevâtir haberin hangi şartlar altında kesin ve yakînî bilgi ifade ettiği noktasında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bir rivâyetin mütevâtir olabilmesi için naklin yapıldığı dönemin doğal şartlarına göre her tabakadaki râvilerin sayısal çokluklarından dolayı yalan üzere ittifak etmelerinin mümkün olmaması gerektiğini ileri sürenler, mütevâtir kavramının hadis ilminin bir parçası olamayacağını savunmaktadırlar. Onlara göre râvilerin yalan üzere ittifak etmelerinin imkansızlığı çok sayıda olmaları ile gerçekleşmekte ve bu da haberin kesin bilgi ifade ederek mütevâtir olarak nitelenmesini sağlamaktadır. Doğal olarak râvi incelemesi sonrasında rivâyetin makbul olup olmadığına karar veren isnâd ilmi, sayısal çokluk sebebiyle yalan söyleme ihtimali olmayan ve kesin bilgi ifade eden bir haber ile ilgilenmeyecektir. Ayrıca hadislerin tabakalardaki râvi sayıları incelendiğinde sayısal çokluk sayesinde mütevâtir kabul edilebilecek rivâyet bulmak neredeyse imkansızdır. Bu görüş sahipleri bu iki gerekçeden hareketle mütevâtir haber kavramının hadis ilmiyle doğrudan bir bağı olamayacağını savunmuşlardır. Mütevâtir haberlerin kesin bilgi ifade etmesini râvilerin yalan üzere birleşme ihtimallerinin bulunmaması olarak kabul etmekle birlikte bunun sadece sayısal çokluk veya mekânsal uzaklık ile sınırlandırılmaması gerektiğini savunanlar ise, râvilerin sahip oldukları üstün meziyetlerin de hesaba katılması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre mütevâtir haberin belirleyici şartı “yalan üzere ittifakın mümkün olmamasıdır” ve bu, râvilerin sıfatları ile de gerçekleşebilir. Bu açıdan bakıldığında mütevâtir haber hadis ilminin konusudur ve hadisler arasında birçok mütevâtir rivâyet bulunmaktadır. Tarafların bu iddiaları gördüğümüz kadarıyla daha önce herhangi bir araştırmaya konu olmamıştır. Biz bu konuyu çalışırken daha çok hadis usûlü eserlerinden istifade etmeye çalıştık. Hadis usûlü eserlerine müracaat esnasında “Mütevâtir haberin hadis ilmi ile bağı nedir? Muhaddislere özgü bir mütevâtir anlayışından söz edilebilir mi? Hadislerin içinde mütevâtir olup olmadığı tartışmasının çıkış noktası nedir?” gibi soruların cevaplarını aradık. Cevaplar aranırken kronoloji takip edilerek görüşlerin aktarılmasına gayret göstermekle birlikte konu bütünlüğünün bozulmaması için bazen bu yöntemi terk etmek zorunda kaldık. Çalışmada eksik tümevarım yöntemiyle bazı genellemelere yer verdiğimizizi de ifade etmek isteriz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Fıkıh, Haber, Mütevâtir, İbn Hacer.

Abstract

Reports (rivāyāt) are bridges of knowledge established from the past to the future. Since the existence of the world, people have connected with their past through these bridges, and they have become aware of their civilizations, cultures, origins, and religious values through these connections. The importance of these connections which were possible through reports and narrations are better understood if we consider ancient religions' written and oral transmissions to subsequent generations, particularly in the religion of Islam. The concept of reports has been classified and divided within Islamic sciences based on criterias such as their transmission method and the value of the knowledge they convey. It has widely been accepted within these classifications that reports consist of two types: mutawātir and āḥād. However, intense debates have persisted over the centuries regarding the existence, conditions, and acceptance criterias of both concepts. Particularly in the later periods of hadīth history, conceptual discussions have been held regarding mutawātir and āḥād reports. This study aims to investigate the claim that mutawātir is not a subject of the science of hadīth but rather originates from the science of jurisprudence (fiqh), along with the justifications for this claim. During the study, it was observed that the debate largely revolves around whether mutawātir reports signify certain and definitive knowledge under specific conditions. Advocates argue that for a report to be considered mutawātir, it must be impossible for all layers of transmitters in its era to unanimously agree on falsehood due to their numerical abundance, thereby ensuring the report's designation as conveying certain knowledge. Consequently, the science of isnād, which determines the acceptability of a report based on the examination of transmitters, would not concern itself with a report that cannot possibly be fabricated due to its numerical abundance. Moreover, when examining the numbers of transmitters across layers, it is nearly impossible to find a report that could be accepted as mutawātir solely due to numerical abundance. Supporters of this view argue based on these two reasons that the concept of mutawātir reports cannot have a direct connection with the science of hadīth. While acknowledging that the impossibility of transmitters unanimously agreeing on falsehood is crucial for a mutawātir report to convey certain knowledge, they argue that this criterion should not be limited solely to numerical or spatial abundance but should also consider the superior qualities possessed by transmitters. From this perspective, mutawātir reports indeed fall within the scope of the science of hadīth, and there are many mutawātir narrations among hadīths. As far as we have seen, these arguments have not been the subject of any previous research. While conducting this study, we primarily relied on works on the principles of hadith. In our consultation of these works, we sought answers to questions such as "What is the connection between mutawātir reports and the science of hadīth? Can we speak of a distinct understanding of mutawātir specific to scholars of hadīth? What is the starting point of the debate on whether there are mutawātir reports among hadīths?" While attempting to follow a chronological approach in presenting viewpoints, we occasionally had to abandon this method to maintain the integrity of the subject. We also acknowledge that the study employs the method of induction from the specific to the general.

Keywords: Hadīth, Fiqh, Report, Mutawātir, Ibn Ḥajar.

Giriş

Mütevâtir haber kavramı İslâmi ilimlerde çok kullanılan ve tartışılan konulardan biridir. Birden fazla çeşidi olan bu kavramı ilk defa dört kısım olarak dile getiren kişinin Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî (1875-1933) olduğu kabul edilmektedir.¹ Keşmîrî'den sonra Şebbîr Ahmed el-Osmânî (öl. 1369/1950) Keşmîrî'nin isnâd, mânevî, tabaka ve amel tevâtürü olarak dile getirdiği dört çeşit mütevâtiri örnekleri ile açıklayarak bu taksimin bilinirliğini artırmıştır.² Hadis ilimleri daha çok isnâd tevâtürü ve mânevî tevâtür ile ilgilenmiştir. Bu nedenle mütevâtir konusunun ele alındığı çalışmalarda araştırma yapılan tevâtür çeşidinin net bir şekilde ifade edilmesi önem arz etmektedir. Bu makalede mütevâtir ile "isnâd tevâtürü" kastedilmiş ve araştırma mütevâtirin bu kısmı ile sınırlandırılmıştır.

Mütevâtir haber, bilindiği üzere hadis ilminde önemli bir yere sahiptir. Özellikle hadis usûlü ilminde mütevâtir haber geniş denilebilecek bir mahiyette anlatılmakta ve âhâd haberlerin kasîmi olarak nitelenmektedir.³ Mütevâtir kavramından hadis usûlü eserlerinde ilk ciddi anlamda söz edenlerin başında Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) gelmektedir. O, *Kifâye'*de haberlerin mütevâtir ve âhâd olarak iki kısma ayrıldığından bahsettikten sonra mütevâtir haberin genel hatları ile tanımını yapmış; mütevâtir haber râvilerinin sayılabilecek bir çoklukta olduğundan söz etmiş ve yalan üzere anlaşmalarının da imkânsız olması gerektiğini dile getirmiştir.⁴

Mütevâtir haber konusunu anlatırken Hatîb el-Bağdâdî'nin bu ifadelerini değerlendiren İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), onun bu kavramı hadisçi kimliği ile zikretmediğini aksine fıkıhçı ve fıkıh usûlcülerine tabi olduğunu iddia etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin mütevâtir haberin hadis ilmi ile ilgili bir kavram olmadığı için fıkıhçılara uyduğunu dile getiren İbnü's-Salâh, bununla yetinmeyip fıkıhçıların tanımına uygun mütevâtir hadis denilen bir rivâyetten söz etmenin çok zor olduğunu savunmuştur.⁵

İbnü's-Salâh'ın bu sözlerini değerlendiren Irâkî (öl. 806/1404), Hatîb el-Bağdâdî'den önce hadisçilerin eserlerinde mütevâtirden söz ettikleri yönünde

¹ Keşmîrî'nin taksimi için bk. Muhammed Enver el-Keşmîrî, *Feydu'l-bârî 'alâ sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/144.

² Şebbîr Ahmed Osmânî, *Mebâdî 'ilmi'l-hadîs ve usûluhû* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011), 88-94.

³ Haberlerin mütevâtir ve âhâd olarak ayrılmasına karşı çıkanlar olduğu gibi bütün rivâyetlerin âhâd olduğunu savunanlar da mevcuttur. Bu sebeple hadis ilminde haber kavramının tarihçesiyle ilgili derin bir çalışma yapılması yerinde olacaktır. Özellikle mutezilenin haber anlayışının hadisçiler nezdinde haber kavramına etkileri bu noktada önem arz etmektedir. Mutezilenin hadis anlayışına yönelik çalışmalara bakıldığında bu noktanın zayıf bırakıldığı görülmektedir.

⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye* (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1435/2013), 1/108.

⁵ Ebû Amr Osmân ibn Abdurrahmân İbnü's-Salâh eş-Şehrazûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 267.

itirazlar yapıldığını ifade etmiştir.⁶ Fakat onların kullandıkları kavramın İbnü's-Salâh'ın dile getirdiği, fıkıhçıların kullandığı mütevâtir olmadığını söyleyen Irâkî, onların eserlerinde tevâtür kavramına yer verdiklerini ve bunu "iştihâr/şöhret kazanma" anlamında kullandıklarını belirtmiştir.⁷ İbnü's-Salâh'a göre fıkıh ile hadis ilimlerindeki mütevâtir kavramı farklıdır. Hatîb el-Bağdâdî'nin kitabında yer verdiği mütevâtir fıkıhçılara ait bir terimdir ve hadisçiler bu kavramı rivâyetin şöhret kazanması anlamında kullanmışlardır. Muhtemelen İbnü's-Salâh'ın mütevâtir konusuna "*Meşhurlardan bir tanesi de fıkıh ve usûlcülerin bahsettiği mütevâtirdir.*" diyerek başlamasının ve mütevâtir ile fıkıh arasında bağ kurmasının sebebi de budur.

Hatîb el-Bağdâdî ile hadis usûlü ilmüne girdiği görülen mütevâtir haber kavramı daha sonraki âlimler tarafından da benimsenmiş ve bugüne kadar hadis usûlü eserlerinde incelenmiştir. Mütevâtir haberi hadis ve hadis usûlünün bir konusu olarak görmeyen İbnü's-Salâh bile bir şekilde bu kavramdan söz etmiştir. Fakat onun mütevâtir hadisin varlığı ile ilgili sarf ettiği sözler dikkatleri üzerine çekmesine ve İbn Hacer'in (öl. 852/1449) itirazı sonrasında derinlikli bir tartışmaya neden olmuştur.

Ülkemizde mütevâtir haber özelinde birçok değerli çalışma yapılmıştır. Bu alanda yazılan en geniş eser Hüseyin Hansu'nun "*Mütevâtir Haber*" isimli çalışmasıdır. Çalışmada "Hadis İlminin Konusu Açısından Mütevâtir Haberler" isimli bir bölüm bulunmaktadır. Bu ve diğer bazı başlıklar altında fıkihtan alınan mütevâtir haberin hadisin konusu olmadığını nakiller ile ortaya koyan Hansu, hadisçilere ait mütevâtire değinmemektedir. Sonuç bölümünde ise mütevâtir hadislerin derlendiği eserlerin fıkıh usûlündeki mütevâtir anlayışına göre olduğunu dile getirmiştir.⁸ Araştırmamız ise Hansu'un bu çalışmasına ek olarak muhaddislere özgü bir mütevâtir anlayışının imkanını sorgulamış ve mütevâtir hadis eserlerinin hangi tür mütevâtir hadis anlayışına göre tasnif edildiği noktasında farklı bir yargıya ulaşmıştır. Çalışmamızın bu yönüyle özgün olduğunu söylemek mümkündür. Mütevâtir konusunda tespit ettiğimiz diğer eserler ise Osman Bayraktutan'ın, *Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler ve Kıraatlerin Tevâtürü Bağlamında Tenkit Meselesi*,⁹ Ramazan Özmen'in, *Mütevâtir Haberlere Yaklaşımları Açısından Serahsî ile Gazalî Arasında Bir Mukayese ve Hanbelî Fıkıh Usûlcülerinin Mütevâtir Habere Yaklaşımları*,¹⁰

⁶ Irâkî'nin söz ettiği itirazı Zerkeşî'nin yaptığı görülmektedir. bk. Bedrüddîn Muhammed b. Behâdır b. Abdillâh Zerkeşî, *en-Nüket `alâ İbni's-Salâh* (Riyad: Dâru Edvâu's-Selef, 1429/2008), 3/1309.

⁷ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İdâh li mâ utlika ve uğlika min kitâbi İbni's-Salâh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1435/2014), 776.

⁸ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber* (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008), 199.

⁹ Osman Bayraktutan, "Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2019), "Kıraatlerin Tevâtürü Bağlamında Tenkit Meselesi", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 02 (Aralık 2014).

¹⁰ Ramazan Özmen, "Mütevâtir Haberlere Yaklaşımları Açısından Serahsî ile Gazalî Arasında Bir Mukayese", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 15/2 (Aralık 2023), "Hanbelî Fıkıh Âlimlerinin Mütevâtir Habere Yaklaşımları", *İslâmî İlimler Dergisi* 2/2 (Güz 2007).

Bilâl Saklan'ın, *Mütevâtir Haber ve Meseleleri*¹¹ isimli çalışmalarıdır. Mütevâtir haber ile ilgili çalışma yapanlardan biri de Üzeyir Durmuş'tur. Durmuş, çalışmasında mütevâtir haber râvilerinin kesin bilgi ifade ettiğinden dolayı muhaddislerce isnâd incelemesine tabi tutulmadan kabul edildiğini dile getirdikten sonra¹² bir rivâyetin râvilerinin incelenmeden mütevâtir kabul edilmesini tenkit konusu yapmıştır.¹³ Bu bağlamda Durmuş'un düştüğü çelişkinin birçok çalışmada var olduğunu ve bunun sebebinin muhaddislerin mütevâtir hadis anlayışlarının net olarak ortaya konulmadığından kaynaklandığını söylemek isteriz. Çalışmamız bu flu alanı netleştirmeyi ve sorunları çözmeyi hedeflemektedir. Bunun dışında söz konusu çalışmalarda tespit edebildiğimiz kadarıyla "Mütevâtir hadis var mıdır?" sorusunun cevabı tüm yönleriyle ele alınmamıştır. Özellikle bu soruyla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz "mütevâtirin yalan üzere birleşme imkânı olmayan çok sayıda râvi tarafından rivâyet edilmesi sebebiyle bilgi ifade etmesinin" ne anlama geldiğinin akademik çalışmalarda çok fazla üzerinde durulmadığını, bu noktada kafa karışıklığı olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışma ise karışıklığın giderilmesi için mütevâtir haber şartlarından "sayısal çokluk-ilm ifade etme" ilişkisini merkeze almasının yanında bu ilişki ile doğrudan bağı olduğu düşünülen "Mütevâtir haber hadis ilminin konusu mudur?" sorusunun da cevabını aramaya çalışmaktadır. Ayrıca bunlarla muhtemel bağı olan "muhaddislerin ve fıkıhçıların mütevâtir anlayışlarının farklı olduğu" tezinin doğruluğu araştırmanın asli hedefleri arasındadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinde yer verdiği şekli ile bir mütevâtir kavramının hadisçilerin ıstılahında yer almadığı, onların tevâtür, mütevâtir anlayışlarının farklı olduğu iddiası bu makalede delilleriyle birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda böyle bir ayırımın İslâm dünyasında tartışılmasına vesile olan kişinin İbn Hacer olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Zira kapalı bir şekilde de olsa bu düalizme İbnü's-Salâh'a yaptığı itiraz ile ilk dikkat çeken ve sonraki dönemlerde tartışılmasına vesile olan odur. Araştırmada değinileceği üzere İbnü's-Salâh'ın hadislerin içinde mütevâtir bulunmasının zor olduğunu iddia etmesi ve İbn Hacer'in buna karşı çıkışı dikkatleri mütevâtir haberin "ilm ifade etmesi-hadis ilmiyle bağı" üzerine çekmiştir.

Bu çalışmada yukarıda ifade edilenlere ek olarak "İmâm Şâfiî'nin (öl. 204/820) öncülük ettiği ve muhaddislerin çoğunluğunun benimsediği fıkıhçılardan farklı bir mütevâtir anlayışı var mıdır?" sorusunun cevabı da araştırılmaya çalışılmıştır. Bu çaba esnasında konuyla ilgili herhangi bir akademik çalışma yapıldığı da tespit edilememiştir. Makalenin bu noktada bir nebze olsun katkı sağlaması umulmaktadır.

Araştırmada büyük oranda hadis usûlü eserlerinden istifade edilmiştir. Konunun bir yönünün fıkıh usûlü ile alakalı olmasına rağmen bu eserlere fazla

¹¹ Bilal Saklan, *Mütevâtir Haber ve Meseleleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986).

¹² Üzeyir Durmuş, "Mütevâtirin Tanımı ve Örnekleri Üzerine Bazı Tenkidler" *Theosophia Journal* 6 (Haziran 2023), 34.

¹³ Durmuş, "Mütevâtirin Tanımı ve Örnekleri Üzerine Bazı Tenkidler", 42.

müracaat edilmemesi makalenin sınırlarının belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Çalışmada kronoloji mümkün olduğunca takip edilmeye çalışılmış, klasik kaynaklardaki atıflar bizzat asıllara müracaat edilerek tetkik edilmiştir. Bunun sonucunda bazı yanlış anlaşılımlar olduğu tespit edilerek kaynakları ile birlikte zikredilmiştir.

Çalışmada öncelikle hadis usûlü eserlerinden maksada kâfi gelecek miktarda istifade edilerek mütevâtir kavramının tanımına kısaca değinilmesi hedeflenmektedir. Konu bütünlüğünü ve akışını bozmaması ve fıkıhçıların tanımı olarak nitelenmesinden dolayı Hatîb el-Bağdâdî'nin tanımı fıkıhçıların mütevâtir tanımı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca çalışmanın ana metninde mütevâtir haberin hadis ilminin konusu olduğunu kabul edenler ve etmeyenlerin iddiaları detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Mütevâtir Kavramının Tanımı

Şebbîr Ahmed el-Osmânî'nin "Hadisin senedin başından sonuna kadar yalan üzere birleşmeleri imkânsız olan gruplar tarafından aktarılmasına isnâd mütevâtiri denir."¹⁴ sözü önceden de ifade edildiği üzere İbnü's-Salâh'ın fıkıhçıların mütevâtir anlayışı olarak bahsettiği tanım olmaktadır. Klasik dönem hadis usûlü eserlerine bakıldığında ise Hatîb el-Bağdâdî'nin *Kifâye'*de mütevâtir ve âhâd haberleri şöyle tanımladığı görülmektedir:

"Tevâtür haberine gelince o günün şartlarına göre değerlendirildiğinde yalan üzere ittifak etmeleri imkânsız kabul edilecek bir sayıya ulaşan topluluğun haberine denir. Bu kişilerin haberi aktardıkları vakitte yalan üzere anlaşmaları imkansızdır. Verdikleri böyle bir habere şüphe karışması mümkün değildir. Zorla, mecbur bırakılarak ve başka sebepler ile yalana yönelmeleri imkansızdır. Ne zaman bu şartları taşıyan bir haber bir topluluktan tevâtür ederse bu haberin doğruluğu kesin kabul edilir ve ilim ifade eder. Fakat âhâd haber ise tevâtür vasıflarını taşımayan rivâyettir ve birçok kişi rivâyet etse de ilim ifade etmez."¹⁵

Hatîb el-Bağdâdî tanımında mütevâtir haber râvilerinin herhangi bir şekilde yalan söylemek için birlikte hareket etmelerinin imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Râvilerin yalan üzere anlaşma imkanından uzak olmaları rivâyet ettikleri haberin kesin bilgi ifade etmesi anlamına gelmektedir. İbnü's-Salâh da mütevâtir haberden söz ederken bu noktayı dile getirerek bu türlü haberlerin taşıdıkları şartlardan dolayı şüphe içermeyen kesin bilgi kaynağı olduklarını ifade etmiştir.¹⁶

Hatîb el-Bağdâdî sonrası İbn Hacer dönemine gelindiğinde onun *Nüzhe'*de mütevâtir haber konusunu kapsamlı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Mütevâtir haberin birçok senede sahip olduğunu dile getiren İbn Hacer, böyle bir haberin

¹⁴ Osmânî, *Mebâdî*, 88.

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/108.

¹⁶ İbnü's-Salâh, *'Ullûmu'l-hadîs*, 267.

senedin başından sonuna kadar her tabakada yalan üzere birleşme imkânı olmayan çok kişi tarafından rivâyet edilmesinin, ilk tabaka tarafından duyu organları ile tespit edilen bir bilgiye dayanmasının ve zarûrî bilgi ifade etmesinin şart olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Onun bu mütevâtir tanımı kabul görmüş ve neredeyse bütün hadis usûlü eserlerinde yer almıştır.

2. Mütevâtir Haberin Hadis İlminin Konusu Olmadığı Görüşü

Hatîb el-Bağdâdî'den sonra mütevâtir haber konusuna değinen İbnü'l-Esîr (öl. 606/1210), hadis ilminde bu kavramdan söz edildiğini kabul etmekle birlikte muhaddisin mütevâtir bilgisine ihtiyacı olmayacağını çünkü; muhaddisin vazifesinin rivâyet olduğunu, mütevâtir haberin istinbât ile bağından dolayı fıkıhçıların ilgi alanına girdiğini iddia etmiştir.¹⁸ İbnü'l-Esîr mütevâtir ile istinbât arasında nasıl bir bağ kurduğunu açıkça ifade etmese de fıkıhçıların delillerden hüküm çıkarırken bilgi değerlerini öncelikli olarak bilinmektedir. Kesin bilgi ifade eden haberleri zannî bilgi ifade eden haberler ile bir tutmayan fıkıhçılar, mütevâtir haberlerden elde ettikleri bilgileri daha fazla önemsemişlerdir. Haberlerin fıkıh ilminde hüküm çıkartma açısından değerli olduğunu düşünen İbnü'l-Esîr, hadis ilminin ise haberlerin nakli ile ilgilendiğini söyleyerek bir bakıma mütevâtir haberlerin aktarılma yönteminden ziyade ifade ettikleri bilgi değerinin ön plana çıktığına vurgu yapmıştır.

Mütevâtir kavramının hadis ilmiyle bağı araştırmasında tarihi süreç takip edilerek İbnü's-Salâh'a gelindiğinde onun mütevâtir haberi meşhurun kısımlarından saydığı görülmektedir. Bundan daha dikkat çekici olan ise "fıkıhçıların ve fıkıh usûlcülerinin söz ettiği mütevâtir"¹⁹ diyerek İbnü'l-Esîr gibi mütevâtir kavramını fıkıh ve usûlüne ait bir kavram olarak nitelmesi ve hadisçilerin mütevâtir kelimesini bu anlamda kullanmadıklarını iddia etmesidir. Onun bu ifadeleri açıkça göstermektedir ki İbnü's-Salâh mütevâtir kavramını hadis ilmine ait bir kavram olarak görmemektedir. Önceden ifade edildiği üzere Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinde mütevâtir kavramına yer vermesiyle ilgili değerlendirmesi de bu tespiti desteklemektedir. Hadisler arasında mütevâtir haber şartlarına sahip bir rivâyetin bulunmasının zor olduğu düşüncesi İbnü's-Salâh'ı mütevâtirin hadis ilmiyle bir bağı olmadığı kanaatine ulaştırmıştır. "Hadislerin içinde mütevâtir rivâyet neredeyse yok denecek kadar azdır."²⁰ "Örnek getirmesi istendiğinde bu istek kişiyi yorar."²¹ sözleri de onun bu görüşte olduğunu doğrular mahiyettedir.

¹⁷ Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker* (Kahire: Dâru'l-Basâir, 1432/2011), 41-43.

¹⁸ Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-rasûl* (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Halavânî, 1389/1969), 1/38.

¹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 267.

²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 267.

²¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 268.

İbnü's-Salâh, mütevâtir haberin hadis ilminin ilgi alanına girmeyeceğini iddia ederken önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Ona göre fıkıhçıların mütevâtir haber tanımına koydukları "bütün tabakalardaki râvilerin yalan üzere birleşmelerinin imkânsız olması" şartı hadislerin içinde böyle bir rivâyetin bulunmasını neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Yani ona göre hadisler içinde bu şartlara hâiz mütevâtir haberler bulunmuyorsa doğal olarak mütevâtir haber kavramı hadis ilminin ilgi alanına girmeyecektir. Müstakil olarak ele alınacak olan İbn Hacer'in itirazı da tam bu düşünceye yöneliktir. İbn Hacer hadislerin içinde mütevâtir rivâyetlerin çok olduğunu ileri sürerek İbnü's-Salâh'ı bundan "habersiz olmakla" itham etmiştir.²² Onun İbnü's-Salâh'a yönelttiği bu itirazın İbnü'l-Esîr için geçerli olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Zîra İbnü'l-Esîr'in mütevâtir haberin ifade ettiği bilgi değeri üzerinden hareketle, İbnü's-Salâh'ın ise mütevâtir haber için ileri sürülen şartların hadisler özelinde gerçekleşmesinin zorluğundan dolayı mütevâtir haberin hadis ilminin konusu olamayacağını savundukları anlaşılmaktadır. Yeri gelmişken Hâzîmî'nin (ö. 584/1188) de aynı görüşte olduğunu ifade etmek gerekir. Hadisin mütevâtir ve âhâd olarak ikiye ayrıldığından söz eden Hâzîmî, hadislerin içinde mütevâtir şartlarını taşıyan bir rivâyetin bulunmasının oldukça zor olduğunu belirtmiştir.²³ Bu sebeple mütevâtir haberin hadis ilmiyle bağı araştırılırken hadisler içinde mütevâtir olup olmadığı tartışmalarına da değinmek gerekmektedir. Çünkü Hâzîmî ve İbnü's-Salâh örneklerinde görüldüğü üzere ağır şartlara hâiz mütevâtir haberin hadis ilmiyle bağına hadisler içinde var olmasına göre değerlendirenler bulunmaktadır.

İbnü's-Salâh ile aynı dönemde yaşayan İbn Ebü'd-Dem'in (öl. 642/1244) konuyla ilgili sözleri tartışmaya yeni bir bakış açısı getirmese de İbnü's-Salâh'ın yaşadığı dönemde mütevâtir kavramının fıkıh ile ilişkilendirildiği izlenimini güçlendirmektedir. İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin benzerini dile getiren, bu kavramın fakihlere ait olduğuna vurgu yapan İbn Ebü'd-Dem, "*Zikrettiğimiz şartlar çerçevesinde Hz. Peygamber'den böyle bir mütevâtir hadis aramaya teşebbüs eden muhaddisler aslında muhale râm olmuş, imkansız talep etmişlerdir.*" sözüyle anlatısına devam etmiş ve böyle bir rivâyetin Nebvî Hadisler içinde bulunmadığını söyleyerek sözlerine son vermiştir.²⁴ Bu ifadelerinden anlaşılmaktadır ki mütevâtir kavramı hadis ilmine yabancı olmayan ama fıkıh ilminden transfer edilen bir terimdir. Ayrıca İbn Ebü'd-Dem de İbnü's-Salâh gibi bu kavramın taşıdığı zor şartlar sebebiyle hadis ilminin temel konu ve kavramları arasında yer almadığına vurgu yaparak kavramın hadis ilmi dışından transfer edildiğini ve bir bakıma hadis ilmiyle bir bağının olmadığını dile getirmiştir.

²² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 45.

²³ Ebü Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzîm el-Hâzîmî el-Hemedânî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse* (Medine: en-Nâşir el-Mütemeyyin, 1438/2016), 132.

²⁴ Ebü İshâk Şihâbüddîn İbrâhîm b. Abdillâh b. Abdilmün'im b. Alî el-Hemdânî el-Hamevî, *Tedkiku'l-mâye fi tahkiki'r-rivâye* (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Basâir li'l-Bahsi'l-İlmî, 1436/2014), 1/323.

Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) İbn Hibbân (öl. 354/965) gibi bazı muhaddislerin mütevâtir hadislerin varlığını kabul etmediğini belirterek İbnü's-Salâh'ın bundan söz etmediğini iddia etmesi²⁵ konumuzla bağından dolayı önemlidir. Zîra İbn Hibbân'a göre hadislerin hepsi âhâd ise hadis ilminde mütevâtir kavramından söz etmenin de anlamı olmayacaktır. İbn Hibbân hadislerin hepsinin âhâd olduğunu iddia ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

"Haberlere gelince, hepsi âhâddır. Çünkü Hz. Peygamber'den iki adil kişinin, onlardan her birinden de iki adil kişinin, bu ikisinden her birinden de iki adil kişinin rivâyet ederek senedin sonuna kadar bu şekilde devam eden bir haber yoktur. Bu çeşit rivâyet imkânsız ve geçersiz olunca haberlerin hepsinin âhâd olduğu anlaşılır. Kim âhâd haberleri makbul saymaktan imtina ederse âhâd rivâyetler dışında sünnet olmadığı için sünnetin tamamını terk etmeyi amaçlamış demektir."²⁶

İbn Hibbân'ın bu ifadelerini Zerkeşî, mütevâtir haberin tamamen reddi olarak anlamış ve mütevâtir haber konusuna değinen İbnü's-Salâh'ın bundan söz etmediğini dile getirmiştir. Bu görüşünde İmam Sehâvî (öl. 902/1497)²⁷, Alî el-Kârî (öl. 1014/1605)²⁸ ve Münâvî (öl. 1031/1622)²⁹ de Zerkeşî'ye katılmaktadır. İbn Hibbân'ın haberlerin hepsini âhâd olarak nitelemesi ilk bakışta mütevâtiri reddetmek gibi gözükse de sözün tamamına dikkatlice bakıldığında özel bir durumu dile getirmeye çalıştığını düşündürecek karineler mevcuttur. O, sanki bu cümleleriyle âhâd haberlerin makbul sayılması için bir kişiden en az iki kişinin hadis alması gerektiğini iddia edenler olduğunu, böyle bir durumun ise mümkün olmadığını, buna rağmen âhâd rivâyetlerin kabulü için bu şartın öne sürülmesinin sünnetin tamamını inkâr anlamına geleceğini vurgulamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda onun mütevâtir hadisleri inkâr etmediğini, imkânsız şartlar öne sürerek âhâd haberleri kabul etmeye yanaşmayanlara cevap vermeye çalıştığını söylemek mümkün gözükmektedir. Müteahhir dönem âlimlerinden İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) âhâd haber tanımı da bu ihtimali destekler mahiyettedir.³⁰ İbn Hibbân ile çağdaş olan Mutezile âlimlerinden Cübbâî (ö. 303/916) âhâd haberler ile amel etmek için Hz. Peygamber'den en az iki kişinin haberi alması ve her bir râviden yine en az iki kişinin rivâyet ettiği bir sened ile nakledilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.³¹ O dönem

²⁵ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh*, 3/1309, 1310.

²⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertibi İbn Belbân* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 1/156.

²⁷ Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs* (Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 4/21.

²⁸ Nûruddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Sultân Muhammed, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Beirut: Dâru'l-Erkam, ts.), 187.

²⁹ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *el-Yevâkit ve'd-düer fi şerhi nuhbeti İbn Hacer* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007), 1/266.

³⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *en-Nebzetü'l-kâfiye fi ahkâmi usûli'd-dîn* (Berut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984), 29.

³¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbüri, *el-Burhân fi usûli'l-fikh* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/231.

Mutezile imamlarının âhâd haberlere karşı takındıkları bu tavır ehli hadis tarafından yadırganmıştır. İbn Hibbân'ın âhâd haber tanımının da bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür. Onun âhâd haberler ile ilgili yukarıda ifade edilen sözlerinin müteahhir dönemdeki âhâd hadis anlayışından ziyade kendi döneminde teferrüd eden râvilerin rivâyetlerini kabul etmeyenlere dönük bir cevap olarak anlaşılması daha doğru olacaktır.³²

Mütevâtir haberin isnâd ilminin konusu olmadığını düşünenlerden biri de İbn Hacer'dir. O konuyla ilgili şunları dile getirmiştir:

"Bu haliyle isnâd ilminin konusu olmadığından aslında (*Nuhbetü'l-fiker*'de) mütevâtirin şartlarını açıklamadım. Çünkü isnâd ilminde hadisin amel edilmeye uygunluğunun tespit edilebilmesi için râvilerin özelliklerine ve eda siygalarına bakılarak sıhhati veya zayıflığından söz edilir. Mütevâtirin ise râvileri incelenmez. Aksine herhangi bir araştırma yapılmaksızın amel edilir."³³

Bu ifadelerden mütevâtir haber konusunun isnâd ilminde detaylı bir şekilde incelenmesini gerektirecek bir bağ bulunmadığı ve dolayısıyla isnâd ilminin konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Isnâd ilminde râvilerin sahip oldukları özelliklerin ve nakilde kullandıkları edâ siygalarının araştırıldığını vurgulayan İbn Hacer, mütevâtir haber râvilerinin ise incelemeye tabi tutulmadıklarından dolayı bu kavramdan isnâd ilminde söz etmeye gerek olmadığını savunmuştur.³⁴ İbn Hacer'in görüşü aktarılırken "isnâd ilmi" kavramı korunmuştur. Çünkü o, mütevâtir kavramının hadis usûlünün bir konusu olmadığını savunurken çok sayıda mütevâtir hadis olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle onun mütevâtirin hadis ilmiyle bir şekilde bağı olduğuna inandığı söylenebilir.

İbn Hacer sonrasında Kâsım b. Kutluboğa (öl. 879/1474), Sehâvî, İbnü'l-Hanbelî (öl. 971/1563), gibi isimler de mütevâtir haberin hadis ilminin konusu olmadığını savunmuşlardır.³⁵

³² Hâzîmî de İbn Hibbân'ın bu sözlerinin Mutezile'nin haber anlayışına yönelik olduğu kanaatindedir. bk. Hâzîmî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, 158.

³³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 45, 46.

³⁴ İbn Ebû Şerîf (ö. 906/1500) de benzer gerekçeler ile mütevâtir haberin isnâd ilminin konusu olmadığını savunmuştur. detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî, *Hâşiyetü'l-kemâl İbn Ebî Şerîf 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 36.

³⁵ Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *el-Kavli'l-mübtaker* (Şam: Dâru'l-Fârâbî, 1429/2008), 32, 33; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 4/16; Ebü Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî, *Kafvu'l-eser fî safvi'ulûmi'l-eser* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1430/2009), 28-29.

3. Mütevâtir Haberin Hadis İlminin Konusu Olduğu Görüşü

Bir önceki bölümde ifade edildiği üzere İbn Hacer mütevâtir haberin isnâd ilminin konusu olmadığı görüşündedir. Fakat İbnü's-Salâh'ın mütevâtir hakkındaki sözlerini beğenmeyerek söylediği şu sözler çelişkili bulunmuştur:

"İbnü's-Salâh yukarıda açıklanan mütevâtir haberin az olduğunu hatta sadece 'Kim benim adıma yalan söylese...'³⁶ hadisinin mütevâtir olabileceğini söylemiştir. Mütevâtir hadislerin az olduğu veya hiç olmadığı iddialarını kabul etmiyoruz.³⁷ Çünkü bu, birçok seneden, râvilerin hallerinden ve onların normal koşullarda yalan üzerine (bilerek) anlaşmalarını ya da (kasıtsız) ittifak etmelerini imkânsız kılacak sıfatlarından habersiz olmalarından kaynaklanmaktadır. Hadisler içerisinde çok sayıda mütevâtir olduğunu dile getirmek bu noktada söylenebilecek en doğru sözdür. Doğuda ve batıda musanniflerine nispeti kesin olan, hadisçiler arasında elden ele dolaşan meşhur eserler vardır. Bu eserler râvilerinin yalan üzere birleşmesi imkânsız olan ve mütevâtirin diğer şartlarına da sahip, birçok senedi olan bir hadisi nakletmeleri durumunda bu hadis kesin bilgi ifade eder. Bu gibi hadisler meşhur hadis eserlerinde çoktur."³⁸

İbn Hacer'in bu itirazında değinilmesi gereken önemli noktalar bulunmaktadır. Öncelikle İbnü's-Salâh'ı bilgi eksikliği ile itham etmektedir ki bu iddianın gerçekliği araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır. Bunun ötesinde "Râvilerin hallerinden"³⁹ habersiz olma suçlaması ve hadis kitaplarındaki bir rivâyetin tüm varyantlarının araştırıldığında birçok mütevâtir hadise ulaşılacağına iddia edilmesi tartışmanın başka bir zemine taşınması anlamına gelmektedir. Çünkü İbn Hacer'in bu iddiası, sened ve râvi tenkidine tabi olmayan mütevâtir haberin araştırılması demektir ki bu İbnü's-Salâh'ın kastını aşan bir iddiadır. İbnü's-Salâh'ı itham ettiği cümleleri daha anlaşılır kılmaya çalışırsak açıkça İbn Hacer "Meşhur hadis koleksiyonları araştırıldığında birçok senedli hadisler tespit edilecektir. Bu hadislerin râvileri incelendiğinde yalan üzere birleşme imkânı olmayan kimseler oldukları anlaşılacaktır. Bu da hadisler arasında birçok mütevâtir

³⁶ Buhârî, "İlim", 38.

³⁷ İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın iddiasını reddederken "ممنوع" kelimesini kullanmıştır. Metinde "kabul etmiyoruz" diye tercüme edilmesi uygun görülen bu ifade aslında bir münazara kavramıdır. Delil talebi anlamında kullanılan bu kavramı İbn Hacer'in kullanmasını garip bulan Kâsım b. Kutluboğa, "Bazı muhakkikler ölmüş birisine mücerret men'in kabul edilmeyeceğini söylemişlerdir. Çünkü men delil talebi anlamında bir kavramdır. Ölen kimseden ise delil talep edilmez." diyerek meşhur kavramları da hatalı kullandığını ima etmiştir. Kâsım b. Kutluboğa'nın bu sözünü *el-Kavli'l-mübteker* ismiyle matbu olan haşiyesinde bulamadık. Bu nakil için bk. Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer*, 1/ 266. İbn Kutluboğa'nın bu ifadesini Lekânî de nakletmiş ayrıca İbn Hacer'in bu sözünün delil talep etmek anlamında olmadığını, bu konuda herhangi bir delil bulunmadığı anlamına geldiğini söylemiştir. "Velev ki böyle olsa da mezhep sahiplerinin ölmesiyle mezhepler ölmez." demek suretiyle ölüye değil de görüşe men yapılabileceğini vurgulamıştır. Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen el-Lekânî, *Kadâu'l-vatar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1431/2010), 1/540, 541.

³⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 45.

³⁹ İbn Hacer'in bu ifadesi önemlidir. Zira bir rivâyetin mütevâtir sayılabilmesi için râvilerin sahip olduğu sıfatların da etkili olduğunu savunmaktadır.

haber olduğunun ispatıdır.” demektedir. Râvilerin hallerine yani sahip oldukları zabt, adalet, Müslüman olmak gibi özelliklerine bakarak yalan üzere birleşme imkanlarının olmayacağı kanaatine ulaşarak bir rivâyetin mütevâtir olduğunu iddia etmek doğal olarak mütevâtir haber râvilerinin isnâd ilminin incelemesine tabi olacağını söylemekten başka bir şey değildir. Bir önceki bölümde ifade edildiği üzere mütevâtir haber râvilerinin isnâd ilmi tarafından incelemeye tabi tutulamayacağını söyleyen İbn Hacer’in bu son cümleleri bir çelişki olarak anlaşılabilceği gibi iki farklı mütevâtir haber anlayışına sahip olduğu şeklinde de anlaşılmaya müsait gözükmektedir.

İbn Hacer’in *Nüzhe* derslerindeki açıklamalarını aktarmasıyla meşhur olan Kâsım b. Kutluboğa, İbn Hacer’in râvilerin sahip olduğu sıfatlar sayesinde rivâyeti mütevâtir yapabileceğine dair sözlerini şöyle aktarmıştır:

“Mütevâtir haber râvilerinin senedin başından sonuna kadar aynı sığata sahip olmaları şartı ile kastedilen, her tabakadaki râvilerin yalan üzere birleşme imkanlarının olmamasıdır. Tabakalar arasında râvi sayısında eşitlik olmasa da örneğin hem zahir hem de batın adalete sahip yedi râvi sadece zahir adalete sahip on râvi gibi kabul edilir. Çünkü râvilerin özellikleri şahıs makamına geçer. Hatta yedi dürüst kişinin sözü kesin bilgi ifade ederken dürüstlükte daha aşağıdaki on kişinin sözü kesin bilgi ifade etmeyebilir. O zaman mütevâtir haberde asıl olan kesin bilgi ifade etmesidir. Sayıya itibar edilmesi değildir.”⁴⁰

Bu cümleler tasnif edilmiş eserlerdeki bir âhâd rivâyetin senedlerinin toplanarak râvilerinin incelenmesi sonrasında rivâyetin mütevâtir olduğuna karar vermede etkili olduğu düşüncesini yansıtmaktadır. Fakat böyle bir sened toplama işinden sonra o rivâyet için tevâtür kelimesinin kullanılması daha uygun olacaktır. Zîra muhaddislerin bir rivâyetin birden fazla tariki olmasını tevâtür kelimesi ile ifade ettikleri bilinmektedir. *Risâle*'de haber-i vâhidin hüccet olmasından söz eden İmâm Şâfiî, sened sayısının artmasını tevâtür kavramı ile ifade etmiş ve bunun rivâyete güç katacağını belirtmiştir.⁴¹ Aynı şekilde İmâm Buhârî'nin imâmın arkasında kıraat konusunu açıklarken Fâtîha okumayanın namazının geçerli olmayacağını ifade eden hadisin tevâtür ettiğini söylemesi⁴² bu rivâyetin kesin bilgi ifade eden birçok tarikinin bulunduğu anlamına gelmektedir.

Rivâyetin mütevâtir sayılması için râvilerinin vasıflarının etkili olması düşüncesi İbn Hacer'in ilk defa ortaya koyduğu bir şey değildir. Takıyyüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) şu ifadeleri bu görüşün İbn Hacer'den önce de dillendirildiğini göstermektedir:

⁴⁰ Kâsım b. Kutluboğa, *el-Kaolü'l-mübtaker*, 32, 33.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 432.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Kitâbü'l-Kırâ'e halfe'l-imâm* (Kahire: el-Mektebetü's-Selifiyye, 1400/1980), 7.

“Mütevâtir lafzı ile birkaç mana kastedilir. Çünkü mütevâtir ile kastedilen ilim⁴³ ifade etmesidir. Fakat bazıları sadece birçok kişinin rivâyet ettiği haberlere mütevâtir ismini vermişlerdir ve bu haberlerin birçok kişi tarafından rivâyet edildikleri için ilim ifade ettiği kabul edilmiştir. Şöyle demişlerdir: ‘Bir haberde ilim ifade eden her sayı (bulunduğu) her haberde ilim ifade eder.’ Bu görüş zayıf bir görüştür. Sahih görüş ise cumhurun şu görüşüdür: İlim bazen râvilerin çok olmasıyla gerçekleşirken bazen de dini özellikleriyle ve zabtları ile gerçekleşir. Hariçten eklenen karinelerin hepsiyle de haberin ilim ifade etmesi mümkündür. Bazı durumlarda ilmin hasıl olması mümkün olurken bazı durumlarda olmayabilir.”⁴⁴

İbn Teymiyye’nin sözlerine dikkat edildiğinde İbn Hacer’in iddiası ile büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmektedir. Özellikle râvilerin sahip oldukları sıfatların haberin tevâtüründe rol oynadığı savı her iki âlim tarafından dile getirilmektedir. Bunun yanında hem İbn Teymiyye hem de İbn Hacer bir rivâyetin mütevâtir olarak nitelenmesi için ilim ifade ediyor olmasının daha önemli olduğunu dile getirmiştir. Onlara göre tabakalardaki râvi sayılarının çok olması yalan üzere birleşme imkanlarını ortadan kaldırıp bir haberin ilim ifade etmesine dolayısıyla mütevâtir olmasına vesile olurken, sayısal çokluk yerine geçen râvilerin sıfatları da ilim ifade etmede etkili olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında râvilerin isnâd ilminin incelemesine tabi olmaları sebebiyle mütevâtir haberin hadis ilmini ilgilendiren bir yönünün olduğu söylenebilir. Fakat burada bir konunun daha vurgulanması önem arz etmektedir. Mütevâtir haberin tabakalarında râvi sayısının çok olması ile kastedilen, bir araya gelerek yalan söyleme ihtimalini ortadan kaldıracak bir çokluktur. Ona göre bu çokluğun maktu bir sayısı yoktur. Aksine maktu bir sayı belirlenmesi onun mütevâtir anlayışına uymayan bir durumdur. Bu sebeple İbn Hacer’in “Mütevâtir haberlerde râvi sayı sınırlaması yoktur.”⁴⁵ sözünün, râvilerin sıfatlarının mütevâtir haber şartı sayılması iddiasını tamamlayıcı bir unsur olarak anlaşılması daha uygun olacaktır. Çünkü haberlerin mütevâtir olabilmeleri için her tabakada en az şu kadar râvi olmalıdır şeklindeki bir tahdit, râvilerin özelliklerini anlamsız kılacaktır. Belirlenen sayının altında kalan rivâyetlerin râvileri ne kadar üstün meziyetli şahsiyetler olsalar da tevâtürün oluşması için bir etkileri olamayacaktır. Aynı şekilde bu sayının üstüne çıkılması durumunda yine belirleyici sayı olacak, râvilerin sıfatları olmayacaktır. Onun için İbn Hacer sayısal alt sınır belirlemeyerek mütevâtir hakkında ictihâdî bir alan açmıştır. Râvi sayılarının önemli olmadığı, râvilerin sıfatlarının yalan üzere birleşmelerini imkânsız kılacak bir çoklukta olmasının yeterli görüldüğü bir mütevâtir anlayışında hangi haberin mütevâtir olacağına tespit edilmesi doğal olarak ictihat ile belirlenecektir. Bundan

⁴³ Rivâyetlerin ilim ifade etmesi ile kastedilen zan ifade etmemesidir.

⁴⁴ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1416/1995), 18/48.

⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 41.

dolayı söz konusu mütevâtire bize göre “ictihâdî mütevâtir” diye isim vermek münasip olacaktır.⁴⁶

İbn Teymiyye ve İbn Hacer’in mütevâtir haber ile ilgili sözleri farklı iki mütevâtir anlayışına işaret etmesi açısından önemlidir. İbn Hacer’e göre İbnü’s-Salâh âhâd olan rivâyetlerin bir araya getirildiklerinde ve râvileri incelendiğinde mütevâtir olabileceklerinden habersizdir. Fakat İbnü’s-Salâh’ın böyle bir ithama maruz kalmasını doğru bulmuyoruz. Çünkü o, Hatîb el-Bağdâdî’nin zikrettiği, fıkıhçılara ait olduğunu düşündüğü mütevâtir haberlerin hadisler arasında bulunmasının zor olduğunu iddia etmiştir. İbn Hacer’in itiraza asıl kabul ettiği mütevâtir haber ise bundan farklıdır. Bu sebeple İbn Hacer’in iddiası ile ispatı arasında takrîb olmadığını söyleyebiliriz.

Âhâd rivâyetlerin bir araya toplanmasının, râvilerinin sıfatlarına bakılarak ilim ifade etmesinin ve akabinde rivâyetin mütevâtir olmasına karar verilmesinin isnâd ilminin işi olduğu ileri sürülerek İbn Hacer’e itiraz edilmiştir. “*Bu sözlerin herhangi bir değeri yoktur. Zîra mütevâtir haberlerde râvilerin özelliklerinin bir tesiri olamaz. Bu sebeple böyle bir açıklama gereksizdir.*”⁴⁷ diyen Kâsım b. Kutluboğa, râvilerin sahip oldukları sıfatların mütevâtir haberin varlığına bir etkisi olmadığını sert bir şekilde dile getirmiştir. İbnü’l-Hanbelî de râvilerinin incelemeye tabi tutulamayacağından dolayı mütevâtir haberlerin isnâd ilminin konusu olmadığını ve bu sebeple de İbn Hacer’in bu iddiasının geçersiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Bu eleştirilere bakarak Kâsım b. Kutluboğa ve İbnü’l-Hanbelî’nin bir haberin mütevâtir olarak kabul edilmesinde râvilerin sayısal çokluğuna itibar edilmesi gerektiğini, bunun dışında başka bir isnâd mütevâtirinden söz edilemeyeceğini savundukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kabulleri onları mütevâtir haberin hadis ilmiyle bir bağı olamayacağı sonucuna götürmektedir.

Mütevâtir haber görüşünden dolayı İbn Hacer’i eleştirenlerin yanında İmam Sehâvî gibi onun haklı olabileceğini dile getirenler de bulunmaktadır. Sehâvî’nin mütevâtirin bir yönüyle hadis ilmiyle bağının olabileceğinden söz etmesi dikkat çekicidir. Bu konuda şunları söylemiştir:

“Örneğin bu tabaka râvilerine (sahâbe) bakıldığında onların yüceliğinden dolayı adetin, üç sahâbînin yalan ve hata üzerine ittifak etmelerini mümkün görmediği söylenebilir. Diğerlerinin ise sahâbîlerin sahip oldukları sıfatı taşımamaları sebebiyle tevâtür örneğin on kişi ile gerçekleşebilir. Sonrakilerin ise adalet sahibi olmamaları, fâsık olduklarının bilinmesi sebebiyle daha fazla sayı ile tevâtürün gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Evet işaret ettiğim noktaya nazarla mütevâtir konumuz (isnâd ilminin konusu) olabilir.”⁴⁹

⁴⁶ “İctihâdî mütevâtir” isimlendirmesi tarafımıza ait bir kavramsallaştırmadır. Klasik eserlerde var olan bir kavramın mezkûr duruma benzetilmesi değildir.

⁴⁷ Kâsım b. Kutluboğa, *el-Kaulü’l-mübteker*, 33.

⁴⁸ İbnü’l-Hanbelî, *Kafou’l-eser fi safou’ulûmi’l-eser*, 28-29.

⁴⁹ Sehâvî, *Fethu’l-muğis*, 4/22.

Burada Sehâvî mütevâtir haberin hadis ilminin konusu olabileceğini söylerken İbn Hacer gibi rivâyetin mütevâtir olabilmesi için râvilerin sahip oldukları özelliklerin ölçüt olabileceğini söylemektedir. Özellikle sahâbe tabakasından örnek veren Sehâvî, aslında bir bakıma râvi çokluğu ile var olan mütevâtir anlayışının sorun çıkaracağı tabakaya da işaret etmektedir. Zîra hadislere bakıldığında Hz. Peygamber'den sahâbeye aktarılırken yalan üzere ittifak edemeyecek bir çokluğun hazır bulunması çoğu zaman mümkün olmamıştır. Bu sebeple fıkıhçıların tarif ettiği mütevâtirin hadisler içinde var olması gerçekten zordur.

Sehâvî'ye benzer cümleler kuran Alî el-Kârî, mütevâtir haberin hadis usûlünün konusu olduğunu dile getirirken aynı zamanda böyle düşünen muhaddislerin genel kanaatini de özetlemektedir:

"Râvilerin doğal şartlar altında yalan üzere birleşmelerinin mümkün olmaması bazen râvilerin sıfatlarına bakmadan çok sayıda râvi ile gerçekleşebilirken bazen de sıfatlar ile gerçekleşebilir. Örneğin; aşere-i mübeşşereden (on sahâbîden) yirmi tane tâbiîn râvinin rivâyeti gibi. Burada aşere-i mübeşşerenin doğal şartlarda yalan üzere birleşmesi imkânsızdır. Fakat adil de olsalar on tane tâbiîn'in doğal şartlarda yalan üzere birleşmeleri imkânsız bir durum değildir.⁵⁰ Aynı şekilde yirmi tane müftü, müderris bir konuyu nakletseler ilim ifade eder. Fakat yirmi öğrenci veya elli tane bunların dışında kişi bu meseleyi nakletse ilim ifade etmez."⁵¹

Alî el-Kârî'nin verdiği örneklere bakıldığında râvilerin adaletine vurgu yaptığı görülmektedir. Sahâbe tabakasının diğer tabakalara üstünlüğünün, hocaların öğrencilere nispetle daha güvenilir olduğunun dile getirilmesi râvilerin adil olmaları durumunda yalan söyleme ihtimallerinin olmayacağını anlatmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. İbn Teymiyye, İbn Hacer, İmam Sehâvî ve Ali el-Kârî'nin dile getirdikleri mütevâtir tanımının İbnü's-Salâh'ın zikrettiği mütevâtirden bambaşka bir şey olduğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu âlimlerin savundukları mütevâtir kavramının belirleyici unsurunun din içindeki inanca dayalı kabuller olduğu anlaşılmaktadır. Mütevâtir habere etki eden sahâbîlerin adil kabul edilmesi, ilim sahibi insanların daha güvenilir olması gibi kriterler aslında fıkıhçıların kabul ettiği mütevâtir ölçütlerinden farklı şeyleri ifade etmektedir.

Mütevâtir haberin hadis ilminin konusu olması hakkında çelişkili ifadeler kullanmak ile itham edilen İbn Hacer'in doğru anlaşılması için çabalayan Lekânî (öl. 1041/1632), râvilerin sayısal çokluğu ile var olan mütevâtirin isnâd ilminin konusu olmadığını, râvilerin sıfatları itibarıyla mütevâtir kabul edilen haberin ise isnâd ilminin konusu olduğunu ifade etmiştir.⁵² Lekânî'nin bu yorumunun yukarıda konuyla ilgili aktarılan bilgilerle örtüşmesinin yanında çelişki olarak algılanan

⁵⁰ Alî el-Kârî bu örneği ile cennet ile müjdelenen on sahâbînin üstün vasıflarının haberin mütevâtir olmasına etkisini kanıtlamak için vermiştir. Buna göre adalet, doğruluk gibi üstün meziyetlere sahip râvilerin sayı çokluğu olmadan da tevâtür şartını yerine getirecekleri ifade edilmiştir.

⁵¹ Alî el-Kârî, Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker, 172.

⁵² Lekânî, Kadâu'l-vatar, 1/523.

duruma farklı bir bakış açısı teklif etmesi açısından da önemlidir. Lekânî'nin yanı sıra Üchûrî (öl. 1066/1656), Ekrem es-Sindî (öl. 1086/1675) ve Muhammed es-Sindî (öl. 1187/1773) de İbn Hacer'in tanımını yaptığı mütevâtirin⁵³ hadis ilminin konusu olmadığını, İbnü's-Salâh'a cevap verirken dile getirdiği mütevâtirin ise hadis ilminin konusu olduğunu açıkça söylemişlerdir.⁵⁴

Buraya kadar aktarılan bilgilerden anlaşılmıştır ki fıkıhçılar ve hadisçilerin mütevâtir anlayışları farklıdır. Fıkıhçılar bir rivâyetin mütevâtir sayılmasını râvilerin hallerine değil de yalan üzere ittifak etmelerinin imkansızlığına bağlarken muhaddisler ise râvilerin özelliklerinin bu noktada etkisi olduğunu kabul etmektedirler. İlk kaynaklara müracaat edildiğinde bu ayrımı açık bir şekilde dile getirenin İmâm Şâfiî, *Cimâu'l-ilm* adlı eserinde haber konusunda karşıt görüşte birisiyle yaptığı tartışmayı aktarmaktadır. Söz haberlerin tevâtür etmesine gelince adamın aynı şehirde yaşayanların birbirlerinden yapacakları rivâyetlerin tevâtür olarak kabul edilemeyeceğini, ayrı beldelerde olmaları halinde bunun geçerli olabileceğini söylemesi üzerine İmâm Şâfiî, bundan hoşlanmamış ve adamın dininde önder kabul ettiği biri hakkında yalan söyleyebilme ihtimalini gündeme getirmesinin çirkin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Allah'ın Kur'ân'da övdüğü Bedir savaşına katılanlardan birisinin ona Hz. Peygamber'den bir şey nakletmesi durumunda bunu kabul edip etmeyeceğini sormuş, bunun kabul edilmemesi durumunda sahâbe sonrası nesillerin fazilet noktasındaki eksiklikleri sebebiyle haber-i vâhidlerinin kabul edilmemesinin daha öncelikli olacağını vurgulamıştır.⁵⁵

İmâm Şâfiî'nin tartıştığı kişinin aynı şehirdeki râvilerin birbirlerinden naklettikleri haberleri tevâtür kapsamında görmediği, mekânsal yakınlıklarından dolayı yalan söyleme ihtimallerinin olduğunu iddia ettiği görülmektedir. Bu şahıs bir rivâyetin mütevâtir sayılması için râvilerinin yalan üzere birleşme ihtimallerinin olmaması gerektiğini savunurken bunun râvilerin sahip oldukları özelliklerden gerçekleşmesine bakmamakta aksine râvilerin dışında örneğin mekânsal uzaklık gibi anlaşarak yalan söyleme ihtimallerini yok eden sebeplerin bulunması gerektiğini düşünmektedir. İşte bu İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'a itiraz ettiği noktanın aynısıdır. Buna karşı İmâm Şâfiî'nin verdiği örnekler ise râvilerin yalan üzere ittifak etmelerinin imkansızlığının sahip oldukları vasıflardan kaynaklanmasının da mümkün olduğunu göstermektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in ashâbına yaptığı vurgular onların güvenilir olduklarından dolayı yalan söyleme ihtimallerinin olmadığını dile getirmekten başka bir şey değildir. Ona göre sahâbilerin yalan söyleme ihtimallerinin ortadan kalkması için ayrı ve uzak yerlerde olmalarının şart

⁵³ İbn Hacer'in mütevâtir tanımı için bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 41-43.

⁵⁴ Nûruddîn Ebü'l-İrşâd Alî b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Üchûrî, *Hâşiyetü'l-Üchûrî 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016), 127, 128; Muhammed Ekrem en-Nasarbûrî es-Sindî, *İm'ânu'n-nazar fi tevâlihi nuhbeti'l-fiker* (Manchester: Dâru'l-Müttakîn, 1440/2019), 67; Muhammed b. Sâdık el-Meydânî es-Sindî, *Behcetü'n-nazar 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker* (Riyad: Müessesetü Beynûne, 1436/2015), 83.

⁵⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *Cimâu'l-ilm* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1405/1984), 76-80.

koşulması onların sahip oldukları üstün ahlaki, erdemli meziyetlerin yok sayılmasıdır ki bu dini gelecek nesillere aktaranlar için düşünülmesi mümkün olmayan bir durumdur. Buradan hareketle rivâyetlerin mütevâtir addedilmesinde râvilerin sıfatlarının göz önünde bulundurulması düşüncesinin temellerini İmâm Şâfiî'nin attığı söylenebilir.

Sonuç

İslâm dininin sözlü ve yazılı olarak nesilden nesile aktarılacak günümüze kadar ulaştığı düşünülürse rivâyet ve haber olgularının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu öneme binaen âlimler haber konusunu çeşitli açılardan incelemişler ifade ettikleri bilgi değerlerine göre kısımlara ayırmışlardır. Şüphesiz ve kesin bilgi içeren haberin mütevâtir olduğunda ittifak eden ilim insanları, mahiyeti hakkında ise ortak bir fikir etrafında birleşmemişlerdir. Aynı şekilde mütevâtir haberin hadis ilmine aidiyeti de âlimler arasında tartışmalı bir konudur. Araştırma, tartışmanın “mütevâtir haberin yalan üzere birleşme ihtimali olmayan râvilerce nakledilmesi” şartı üzerinde yoğunlaştığını tespit etmiştir. Mütevâtir haberin hadis ilmi dışından intikal ettiğini ve hadis ilmiyle bir bağı olmadığını savunanlar bu şartı sayısal çokluk, mekânsal uzaklık gibi dış etkenler ile açıklarken; aksi kanaate sahip olan ilim insanları ise içsel faktörler olarak nitelenebilecek “râvilerin sıfatları”nın da yalan üzere birleşmeyi imkânsız kılan bir durum olduğunda ısrar emektedirler. Araştırmada dikkat çeken bir başka husus ise kimi âlimlere nispet edilen birtakım görüşlerin yanlış anlaşılma ihtimalidir. Bu bağlamda İbn Hibbân ve İbnü's-Salâh'ın isimlerini zikretmek mümkündür. Özellikle İbn Hacer başta olmak üzere mütevâtir haberin hadis ilmiyle bağı olduğunu savunanların ise farklı bir anlayışa sahip oldukları, buna rağmen karşıtlarının kavrama yükledikleri anlam ile değil de kendi kabulleri ile itiraz ettikleri anlaşılmaktadır.

Araştırma bulgularından biri de İbn Hacer'in *Nüzhe'*de mütevâtir haberin hadis ilmi ile bağı hakkında konuyu iki farklı açıdan değerlendirmiş olmasıdır. Bu değerlendirmede hadisçilere özgü mütevâtir haber anlayışına işaret etmiştir. Fakat onun bu işareti örtülü kalmış ve haksız ithamlara maruz kalmasına sebep olmuştur. Çalışmamızda İbn Hacer'in fıkıhçıların kullandığı mütevâtir kavramını isnâd ilminin konusu kabul etmediği, râvilerin hallerine bakarak mütevâtir olduğu anlaşılan rivâyetleri ise hadis ilminin bir parçası saydığı tespit edilmiştir. Buna istinaden Hatîb el-Bağdâdî ile hadis usûlü eserlerine giren ve bugün hala aynı şekilde kitaplarda yer alan mütevâtir kavramının fıkıhçılara ait bir kavram olduğu, bu kavramın tanımına uygun mütevâtir diyebileceğimiz hadis bulmanın gerçekten zor olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte senedleri toplanarak, râvileri isnâd tenkidine tabi tutulan ve mütevâtir olduğuna karar verilen haberlerin ise hadis mecmualarında çok sayıda bulunabileceğini söylemek de mümkündür. Fakat tekrar etmek gerekirse birinci çeşit fıkıhçıların, ikincisi ise muhaddislerin mütevâtir anlayışlarını ifade etmektedir. Mütevâtir haberin bu ikili ayırımına göre mütevâtir hadisleri toplayan

eserlerdeki rivâyetlerin de nasıl mütevâtir sayıldığına daha iyi anlaşılacağını düşünüyoruz. Zira Medine’de bir arada olan sahâbîlerin yalan üzere birleşme ihtimalleri her zaman mümkündür. Fakat râvilerin sıfatlarına bakıldığında ve özellikle dini alanda delil olarak değerlendirildiğinde yalan üzere birleşmeyeceklerini kabul etmek mümkün gözükmemektedir.

Araştırmada mütevâtir haberin hadis ilminin konusu olmadığına inananların iki temel gerekçe ileri sürdükleri tespit edilmiştir. Onlara göre fıkıhçıların mütevâtir haber şartlarının gerçekleşmesi zordur ve hadisler arasında bu şartları taşıyan rivâyetler bulmak neredeyse imkansızdır. Diğer gerekçeleri ise bu tür haberlerin kesin bilgi ifade etmesi sebebiyle râvilerinin ricâl tenkidine tabi tutulmamasıdır. Sened ve râvi incelemesi yapılmayan bir rivâyetin isnâd ilmiyle dolayısıyla hadisle bir bağı olamaz. Onların görüşlerini şöyle formüle etmek mümkündür: “Sayısal çoklukları sebebiyle yalan atma ihtimali olmayan râvilerin rivâyetleri mütevâtirdir ve kesin bilgi ifade eder. Hedefi haberlerin doğruluğunu araştırmak olan isnâd ilmi yanlış olma ihtimali olmayan rivâyetleri incelemeye tabi tutmamaktadır. Bu sebeple mütevâtir haberler hadis ilminin konusu değildir. Ayrıca bu haberlerdeki râvilerin sayısal çokluklarından dolayı yalan üzere ittifakları imkânsız olunca bilgi değerleri de kesin mertebesinde kabul edilmektedir. İşte böyle şartlara hâiz bir haberin hadisler içinde var olması çok zordur. Hadisler içinde bulunması zor olan bir rivâyet çeşidinin hadis ilmiyle bağından söz etmek doğru olmayacaktır.”

Mütevâtir haberin hadis ilmiyle bağı olduğunu düşünen muhaddisler ise sadece râvilerinin yalan ve hata üzerine birleşme ihtimalini ortadan kaldıracak çoklukta rivâyet edilen haberlerin mütevâtir kabul edilmesine itiraz etmişler, çokluğun tevâtürü gerçekleştirmediği hallerde râvilerin sıfatlarının da etkili olacağını iddia etmişlerdir. Tarihi süreçte geriye doğru gidildiğinde bu görüşün İmâm Şâfiî’ye kadar uzandığı görülmektedir. Bu sebeple bu çeşit mütevâtir haber anlayışının kurucusunun İmâm Şâfiî olduğunun söylenmesi yanlış olmayacaktır. Mütevâtir haberin kesin bilgi ifade etmesini sağlayan şeyin râvilerin yalan üzere birleşme ihtimallerinin imkânsız olması fikri bu görüştekilerin de temel doktrindir. Fakat onlara göre bu imkânsızlık râvilerin sayısal çokluğu ile gerçekleşebildiği gibi bu çokluğun sağlanamadığı durumlarda râvilerin özellikleriyle de gerçekleşebilir. Râvilerin özelliklerine bakıldığında ise hadis koleksiyonları içinde çok sayıda mütevâtir hadis bulmak mümkündür. Onlara göre râvileri incelemeye tabi tutulan ve hadisler arasında çok sayıda bulunan böyle mütevâtir haberlerin hadis ilmiyle güçlü bir bağı olduğu muhakkaktır. Onların mütevâtir görüşünü ise şöyle özetlemek mümkündür: “Bir haber râvilerinin yalan üzere birleşmelerinin imkânsız olması halinde mütevâtir olur. Yalan üzere ittifak etmenin mümkün olmaması ise sayısal çokluk, mekânsal uzaklık gibi dış etkenler ile olabileceği gibi, râvilerin sahip olduğu üstün meziyetler ile de olabilir. İşte böyle özelliklere sahip râvilerin yalan söylemesi imkansızdır ve bu imkânsızlık haberin kesin bilgi ifade etmesini sağlar. Bu yol ile mütevâtir kabul edilen haberler hem isnâd hem de hadis ilminin konusudur.”

Araştırmanın önemli noktalarından biri de bir rivâyetin râvilerinin sahip oldukları vasıflara göre mütevâtir sayılmasında içtihadın rolüne vurgu yapmasıdır. Çünkü râvilerin özelliklerinin incelenmesi bir bakıma içtihat ameliyesidir. İnceleme sonunda haberin mütevâtir olup olmadığına karar verecek olan kişi müçtehitir. Aynı hükmü fıkıhçıların mütevâtir haber anlayışları için söylemek mümkün değildir. Zîra onlara göre doğal şartlarda sayısal çokluğun var ettiği bir mütevâtir haber üzerinde hiçbir değerlendirme yapılamaz. Rivâyet zaten zatı itibarıyla kesin bilgi ifade etmektedir.

Araştırmada ortaya konulan veriler ışığında muhaddislere özgü bir mütevâtir anlayışın var olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Onlar râvilerin özelliklerine bakılarak hadis kitaplarındaki birçok senedin bir araya getirilmesi sonucunda mütevâtir hadis tespit etmenin mümkün olduğunu iddia etmektedirler. Bu iddia “mütevâtir haber râvileri incelemeye tabi değildir” genel kuralına aykırı ve bilindik mütevâtir anlayışından farklıdır.

Burada son olarak önemli olduğunu düşündüğümüz iki noktayı dile getirmek istiyoruz. Çalışmada ifade edildiği üzere İbnü’s-Salâh, Hatîb el-Bağdâdî’nin mütevâtir tanımının fıkıhçılara ait olduğunu iddia etmiştir. Biz bu araştırmada asıl konumuzun dışında olduğunu düşündüğümüzden dolayı bu iddianın gerçekliğini araştırmayı uygun bulmadık. Fakat alana katkısı açısından bu konuda ayrı bir çalışma yapılmasının faydalı olacağını ifade etmek isteriz. Diğer bir husus ise fıkıhçıların mütevâtir anlayışlarında Mutezilenin etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmamız sırasında fıkıhçıların mütevâtir haber görüşleri ile Mutezilenin görüşünün çok yakın olduğuna şahit olduk. Bu bağlamda iki ekol arasında yapılacak bir mukayesenin İslâmi ilimler sahasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Kaynakça/References

- Alî el-Kârî, Nûruddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Bayraktutan, Osman. "Kıraatlerin Tevâtürü Bağlamında Tenkit Meselesi". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (Aralık 2014), 41-69.
- Bayraktutan, Osman. "Tevâtür Kavramını Kullanan İlimler". *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2019), 91-136.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed b. Zühêr b. Nâsır. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. thk. Fadl er-Rahmân es-Sevrî. *Kitâbü'l-Kırâ'e halfe'l-imâm*. Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1400/1980.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbûrî. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Avîda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Durmuş, Üzeyir. "Mütevâtirin Tanımı ve Örnekleri Üzerine Bazı Tenkidler" *Theosophia Journal* 6 (Haziran 2023), 33-47.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 2. Basım 1435/2013.
- Hâzîmî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzîm el-Hemedânî. thk. Ebû Hümâm Muhammed b. Alî es-Savmeî el-Beydânî. *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*. Medine: en-Nâşir el-Mütemeyyin, 1. Baskı, 1438/2016.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdirrahmân. *et-Takyîd ve'l-İdâh li mâ utlika ve uğlika min kitâbi İbn Salâh*. thk. Üsâme b. Abdullah el-Hayyât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1435/2014.
- İbn Ebü'd-Dem, Ebû İshâk Şihâbüddîn İbrâhîm b. Abdillâh b. Abdilmün'im b. Alî el-Hemdânî el-Hamevî. *Tedkîku'l-mâne fi tahkîki'r-rivâye*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Basâir li'l-Bahsi'l-İlmî, 1. Basım, 1436/2014.
- İbn Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmiu'l-usûl fi ehâdisi'r-rasûl*. nşr. Abdülkâdir el-Arnâvût. 12 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Halavânî, 1389/1969.

- İbn Hacer, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker*. thk. Nûrüddîn 'Itr. Kahire: Dâru'l-Basâir, 1432/2011.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *en-Nebzetü'l-kâfiye fi ahkâmi usûli'd-dîn*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân bi tertibi İbn Belbân*. thk. Şuayb Arnavût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsum. 37 Cilt. Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1416/1995.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân ibn Abdurrahmân eş-Şehrazûrî. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nûrüddîn 'Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- Keşmîrî, Muhammed Enver. *Feydu'l-bârî ulâ sahîhi Buhârî*. thk. Muhammed Bedr Âlim el-Marafî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Lekânî, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen. *Kadâu'l-vatar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Şadî Âli Numân. 3 Cilt. Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1431/2010.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *el-Yevâkî ve'd-dürer fi şerhi nuhbeti İbn Hacer*. thk. El-Murtezâ ez-Zeyn Ahmed. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1428/2007.
- Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Mebâdî ilmi'l-hadîs ve usûluhû*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1432/2011.
- Özmen, Ramazan. "Hanbelî Fıkıh Âlimlerinin Mütevâtir Habere Yaklaşımları". *İslâmî İlimler Dergisi* 2/2 (Güz 2007), 29-53.
- Özmen, Ramazan. "Mütevâtir Haberlere Yaklaşımları Açısından Serahsî ile Gazalî Arasında Bir Mukayese". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 15/2 (Aralık 2023), 523-542.
- Saklan, Bilâl. *Mütevâtir Haber ve Meseleleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.
- Sehâvî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân. *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 1424/2003.
- Sindî, Muhammed b. Sâdık el-Meydânî. *Behcetü'n-nazar ulâ şerhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Ali b. Ahmed el-Kindî. Riyad: Müessesetü Beynûne, 1. Basım, 1436/2015.

-
- Sindî, Muhammed Ekrem en-Nasarbûrî. *Îm ânû'n-nazar fi tevdîhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Ebû Saîd Gulâm Mustafâ el-Kâsîmî es-Sindî. Manchester: Dâru'l-Müttakîn, 2. Basım, 1440/2019.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Cimâu'l-ilm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1405/1984.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- Üchûrî, Nûruddîn Ebû'l-İrşâd Alî b. Muhammed b. Abdurrahmân. *Hâşiyetü'l-Üchûrî alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Beşşâr Mecîd Halîl el-Kaysî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1437/2016.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Behâdır b. Abdillâh. *en-Nüket `alâ İbni's-Salâh*. thk. Zeynü'l-âbidîn b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Dâru Edvâu's-Selef, 1429/2008.

